

-MET ERASMUS TEGEN DE BARBARIJ-

Ik vermoed dat heel veel mensen rond hun twintigste bedenken dat zij het allemaal beter gaan doen dan hun leermeesters om de wereld vooruit te helpen. Maar er zijn bij mijn weten maar weinigen die vervolgens rond hun vijftigste een boekje uitgeven met hun jeugdidealen om te laten zien dat zij daadwerkelijk daarnaar leven. Erasmus deed dat wel in zijn *Antibarbari*.

Nondum annum vigesimum attigeram, cum hoc operis sum aggressus. Pauculis deinde post annis visum est idem argumentum in dialogum retexere, quo lectio minus haberet taedium – “Ik had mijn twintigste jaar nog niet bereikt toen ik aan dit werk begon. Een paar jaar later besloot ik alles om te werken tot een dialoog, om het wat minder saai te maken”,¹ schrijft Erasmus bij zijn eerste editie van de *Antibarbari* in 1520. Erasmus is in 1520 inmiddels in de vijftig en besluit dan pas zijn jeugdwerk met enkele niet-inhoudelijke aanpassingen uit te geven.

Toen Erasmus deze ideeën voor het eerst op papier zette, was hij een jonge man die nog nooit buiten het huidige Nederland geweest was. Toen hij ze publiceerde, was hij – naar zijn eigen gevoel in elk geval – een oude man die in Leuven woonde en in 1521 een laatste grote reis ondernam, die hem naar Bazel voerde. Daar en in het iets noordelijker gelegen Freiburg im Breisgau zou hij de laatste vijftien jaar van zijn leven doorbrengen. In de tussentijdse dertig jaar, van zijn twintigste tot zijn vijftigste, reisde hij door Europa van Rome tot Cambridge, van Orléans tot Frankfurt, om te studeren en contacten te leggen, en vooral om een naam op te bouwen teneinde zijn jeugdambities te realiseren.

antibarbari

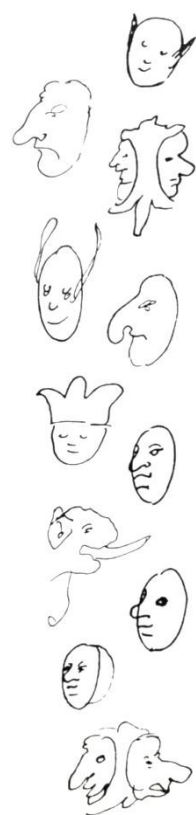
Het *Liber antibarbarorum* – kortweg *Antibarbari* – heeft dus de vorm van een dialoog en is beslist niet saai, maar misschien wel wat rommelig. Hoe dan ook, het staat vol met stellige en pittige uitspraken, die aan actualiteit niets verloren hebben.

Zoals veel jongeren vond hij zijn eigen school maar niets. Over een leraar schrijft Erasmus: *qui pueros fidem acceptos pro liberalibus et saluberrimis literis nil nisi meram stulticiam docuit, praemio dignus videtur?* – “Lijkt hij soms een beloning te verdienen omdat hij jongens die hij onder de hoede heeft genomen, in plaats van de uiterst heilzame vrije letteren niets dan je reinste domheid heeft geleerd?” En over schrijvers van lesboeken is hij ook niet lovend: *Vestigia quibus sint ingressi commonstrant, homines ex mera barbarie nati, simul et educati* – “De paden die de heren zelf zijn gevolgd, tonen aan dat zij geboren en getogen zijn in pure barbarij.” Het wordt voor Erasmus dus tijd voor iets nieuws in onderwijsland: *sed extra iocum, hospites, quandoquidem in rem tam praeclaram fortuito incidimus, quin nos quoque hic Academiam quandam Platonis exemplo instituimus?* – “Vrienden, alle gekheid op een stokje, waarom stichten

we hier geen tweede Academie naar het voorbeeld van Plato?”

Volgens de jonge en de oude theoloog Erasmus brengt godsdienst niet alleen zegeningen: *Nam, ut est res omnium optima religio, ita [...] ad quibus vitii praetexendum commodissimum pallium, eo quod si quis in ipsa vitio conetur animadvertere, religionem qua sese obumbrant, violare plerisque videatur* – “Al is de religie de edelste van alle zaken, ze is eveneens [...] de meest geschikte dekmantel voor het verhullen van alle mogelijke tekortkomingen. Wil iemand namelijk tegen die gebreken zelf optreden, dan vindt men dat hij geen eerbied heeft voor de religie, waarachter ze zich verschuilen.” Ook over de verhouding tussen wetenschap en geloof denkt hij als christen-humanist genuanceerd: *Quasi vero, [...] ulla sit eruditio Christiana, quae non eadem sit ineruditissima; loquor autem non de mysteriis nostrae religionis, sed de disciplinis repertis. [...] ego igitur nullam esse eruditio- nem puto, nisi quae sit secularis [...] aut certe seculari literatura condita et instructa* – “Als of er enige christelijke geleerdheid bestaat die niet getuigt van volmaakte onkunde. [...] Let wel, ik heb het niet over de mysteriën van onze godsdienst, maar over de theorieën die erbij zijn bedacht. [...] Persoonlijk ben ik van mening dat er geen ware kennis bestaat of ze is werelds [...] of tenminste tot stand gebracht en ontwikkeld door de heidense wetenschap.”

Om de heilzame werking van kennis aan te tonen, introduceert Erasmus als een moderne management-goeroe de twee-bij-twee-matrix in een tabel (zie op pagina XI – al tekent Erasmus deze matrix zelf niet): *Statuamus, inquam, utrinque binos, hinc duos, alterum doctum et malum, alterum indoctum et malum* – “Laten we dan als uitgangspunt nemen dat er aan beide kanten twee mannen zijn, en dat zich aan de ene kant dus twee mannen bevinden, van wie de ene slecht en geleerd is en de ander slecht en ongeleerd.” Voor de ongeleerde slechte man geldt *sapientes sunt, ut faciant malum, bene autem facere nesciunt* – “volleerd alleen in de boosheid, maar te dom om het goede te doen.” Voor de geleerde slechte: *noluit intellegere, ut bene ageret* – “hij weigert zich verstandig en goed te gedragen”; de humanist Erasmus kan zich

tekeningen van Erasmus in de marges van zijn manuscripten

namelijk niet voorstellen dat mensen hun kennis anders dan ten goede zouden gebruiken; anders zal hun geweten hen immers kwellen en ten minste zullen zij zich willen voordoen alsof zij goede mensen zijn. Vervolgens vergelijkt hij twee rechtschapenen om te betogen dat kennis verplicht tot verantwoordelijkheid: *Qui vivit integre, magnam quidem ille rem agit, at sibi uni confert aut certe paucis, quibuscum victitat. Quod si huius integritati doctrina accesserit, quanto pulchrius ac latius [...] virtus pollebit* – “Wie een zuiver leven leidt, heeft wel iets groots bereikt, maar dat is alleen nuttig voor hemzelf, of hoogstens voor het kleine aantal mensen met wie hij samenleeft. Hoeveel beter en groter zal de invloed van zijn goedheid zijn [...] als zijn rechtschapenheid vergezeld gaat van geleerdheid.”

	Slecht	Goed
Ongeleerd	volleerd alleen in de boosheid	nuttig voor zichzelf
Geleerd	weigert zich verstandig en goed te gedragen	grotere, betere invloed

tabel: relatie tussen kennis en rechtschapenheid

res publica literaria

Een tweede academie van Plato, zoals Erasmus bepleitte, kwam er niet fysiek, maar Erasmus werpt zich in de *Antibarbari* vooral op als verdediger van de ‘republiek der letteren’ of ‘geleerdenrepubliek’, in het Latijn ook onder verschillende namen bekend, zoals ‘res publica literaria’, ‘orbis literatus’, ‘sodalitas literaria’ of ook ‘eruditorum societas’.² Deze virtuele republiek bestaat uit geletterden in geheel Europa, die elkaar vinden in hun waardering voor de humaniora, de studiën die mensen tot goede mensen vormen, waaronder de (klassieke) literatuur. Erasmus onderscheidt drie groepen vijanden van deze republiek, waarvan hij de bedreigingen achtereenvolgens bespreekt.

1. *Alii enim literariam Rem p. tanquam funditus deletam cupiunt [...]. Rabiosae enim ferae in morem devotis animis in pugnam ruunt, non ingrediuntur, furore pro fortitudine utentes* – “Sommigen willen de Republiek der Letteren als het ware met wortel en tak uitroeien [...]. Door

het dolle heen, als wilde dieren, trekken ze niet, maar stormen ze ten strijde met uiterste bezieling, waarbij ze hun eigen razernij voor dapperheid aanzien.”

2. *Alteros ego intelligo, qui indocti docti, caetera quidem studia hoc est sua, utcunque recipiunt, humanitatis autem literas, sine quibus caeca est omnis doctrina, angue peius oderunt* – “Als tweede groep zie ik de pseudo-geleerden. Zij accepteren de overige studies (dat wil zeggen die van henzelf) zonder meer, maar de humaniora, zonder welke alle geleerdheid blind blijft, haten zij erger dan een giftige slang.”

3. *Postremi ita Rem p. salvam esse volunt, ut afflictissimam velint, quippe in qua ipsi tyrannidem occupent, in quam patriis legibus abrogatis peregrinos et magistratus et mores inducunt* – “De laatste groep wil de Republiek handhaven, maar haar tegelijkertijd zwaar teisteren; zij wil er namelijk zelf een tirannie voeren, de voorvaderlijke wetten afschaffen en vreemde magistraten en tradities introduceren.”

De redelijkheid van de geleerdenrepubliek behoeft verdediging en door zijn reizen en werken hielp Erasmus stevig mee aan die verdediging, en stimuleerde hij daarmee ook het ethisch denken in zijn tijd. Dat werk zette hij voort in zijn teksten en in de correspondentie die hij voerde tijdens zijn laatste levensjaren vanuit Bazel en Freiburg im Breisgau. Van al zijn gepubliceerde brieven dateert wel zestig procent van na zijn verhuizing in 1521 naar Bazel. Een inventarisatie³ van de verblijfplaatsen van zijn correspondenten laat zien hoe zijn persoonlijke contacten van Polen en Hongarije tot Spanje aan toe reikten, ver buiten het door hem bereisde gebied (zie de kaart van Europa op pagina XII).

Erasmus wordt uiteraard *civis* (burger) van deze Europese geleerdenrepubliek, maar hij geldt ook als *singulare ornamentum* – ‘het uitmuntende sieraad’ – of *praesidium* – ‘toevluchtsoord’⁴ – ervan of, enigszins vreemd voor een republiek, *monarcha* – ‘monarch’⁵. In tal van brieven aan Erasmus laten mensen hem weten waarom zijn bijdrage aan het welzijn van de geleerdenrepubliek zo waardevol is. Zo schrijft Marcus Laurinus⁶ hem in zijn brief van 30 juni 1524: *Cupit dominus Io.⁷ ut nobis serveris perpetuo, utpote per quem reipublice litterarie*

Het Erasmus-programma is een in 1987 opgericht uitwisselingsprogramma waarvan tot nu toe al ruim 15 miljoen Europese studenten gebruikmaakten. Alan Smith was tijdens de beginjaren verantwoordelijk voor de uitvoering en hij speelde wat met hoofdletters: E voor Europa, U voor universiteiten, S voor studenten en M voor mobiliteit – wat uiteindelijk het ERASMUS-programma werd, een acroniem voor European Community Action Scheme for the Mobility of University Students. Over Erasmus zei hij in een interview in 2017: “De naam van deze veelzijdige Europese geleerde is zelf al een programma. Erasmus van Rotterdam was in zijn leven en in zijn academische werk bij uitstek grensoverschrijdend.”

Het doel van Erasmus is om uitwisselingen van studenten (voor studie of stage) en docenten en staf te bevorderen. Voor Europese studenten biedt het programma de kans om te leven in een vreemd land. Het programma heeft dan ook cultuurstatus bereikt en is populair onder Europese jongeren. Het Erasmus-programma draagt bij aan het ontwikkelen van een Europese mentaliteit, wat een belangrijk doel is van de Europese Unie. Er wordt wel gesproken van een ‘Erasmus-generatie’: een generatie die een Europese mentaliteit heeft, een groter respect voor andere culturen, over veel talenkennis beschikt en vroeg zelfstandig is.

Zie ook: www.erasmusplus.nl/het-programma

non parva cotidie accedunt commoda [...] Attestatur etiam se tuis elucubrationibus [...] non solum factum doctiorem verum etiam meliorem – “Heer Jan wenst dat u voor altijd voor ons behouden blijft, want door uw toedoen groeit en bloeit de republiek der letteren elke dag [...] Hij verklaart ook dat hij door uw werken [...] niet alleen geleerder geworden is maar ook beter.”⁸

geleerdenrepubliek

Eeuwenlang voelden beschaafde mensen zich als burgers van de geleerdenrepubliek over Europese grenzen heen met elkaar verbonden in hun streven naar een goed leven en hun waardering voor de klassieke vrije letteren.

Zij deelden met Erasmus diens afkeer van barbarij en diens inzet voor rechtschapenheid. Als geletterden vonden zij dat zij samen steeds het goede voorbeeld moesten geven en zij wisselden in contacten en geschriften hun ideeën met elkaar uit.

En nu, in onze 21ste eeuw, wie treden er in hun voetsporen met behulp van de moderne techniek? Wie komen er nu als burgers van de geleerdenrepubliek op voor beschaving en menselijkheid? Zijn het de vrienden van het gymnasium met hun gevoel voor de klassieke cultuur? Of zijn het de deelnemers aan het Erasmusprogramma, dat zijn naam dankt aan de oud-president van de republiek der letteren? Of zijn het al die wereldburgers die net als Erasmus liever bij iedereen welkomte gasten zijn?⁹ Ω

¹ Erasmus: *Liber antibarbarorum* (1520) in *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, deel 1.1. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1969. Pas deze eeuw verschenen Nederlandse vertalingen: István Bejczy: *Het boek tegen barbarij*, Nijmegen: SUN, 2001, en Jeanine de Landtsheer en Bé Breij: *Tegen de barbaren in Opvoeding*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2006. Ik volg hier de laatstgenoemde vertaling.

² F. Schalk: 'Erasmus und die Res publica literaria', in *Actes du congrès Erasme, Rotterdam 27-29 octobre 1969*, Amsterdam & Londen: North-Holland Publishing Company, 1971.

³ C. Kudella, 'Erasmus and the 16th century 'res publica literaria'', presentatie Cultures of Knowledge, 4 januari 2014.

⁴ Brieven uit 1517: 590 van Niccolò Sagundino respectievelijk 591 van Sebastiano Giustiniani in P.S. Allen: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, Tom II (1909); vertaling M.J. Steens in *De correspondentie van Desiderius Erasmus*, Deel 4, Rotterdam: Ad. Donker, 2017.

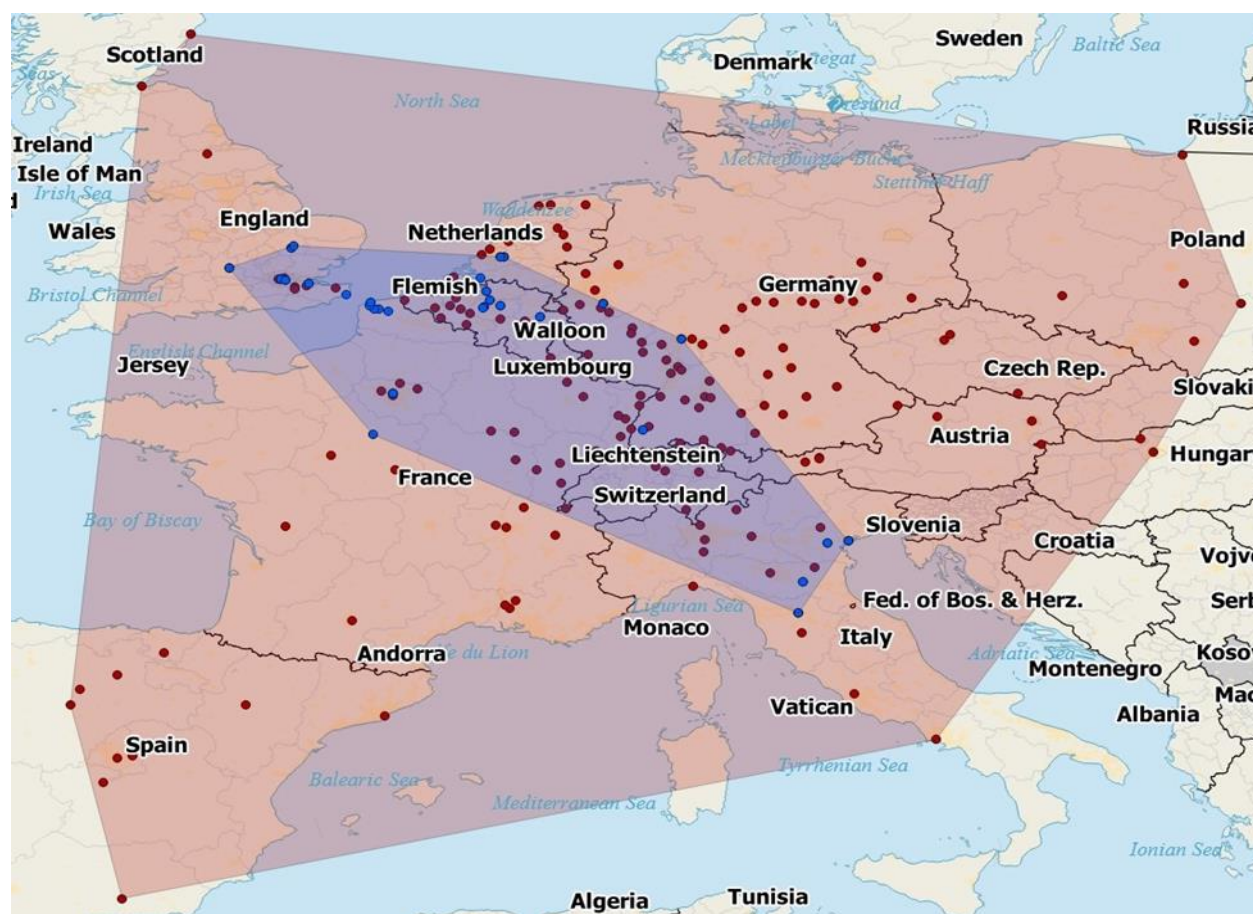
⁵ Basile Amersbach (1520) zoals geciteerd door Françoise Waquet, 'Qu'est-ce que la République des Lettres ? Essai de sémantique historique', In *Bibliothèque de l'École des chartes*, t. 147, Parijs, 1989, p. 473-502.

⁶ Marcus Laurinus (1488-1540), deken van de Sint-Donaaskerk in Brugge.

⁷ Bedoeld wordt kanunnik Jan de Hondt (ca. 1468-1571).

⁸ Brief 1458 in P.S. Allen en H.M. Allen: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, Tom V (1924); vertaling F. Slits in *De correspondentie van Desiderius Erasmus*, Deel 10, Rotterdam: Ad. Donker, 2017.

⁹ Naar hetgeen Erasmus aan Zwingli schreef in 1522: "Ego mundi civis esse cupio, communis omnium vel peregrinus magis", brief 1314 in Allen en Allen, op.cit. Eigen vertaling.

kaart van Europa: verblijfplaatsen van Erasmus' correspondenten (afkomstig uit de presentatie van C. Kudella – zie noot 3) De **binnenveelhoek** omraamt de verzendplaatsen van Erasmus' eigen brieven, de **buitenveelhoek** omraamt de plaatsen vanwaaruit mensen aan Erasmus schreven.